

О.С. СНІДЕВИЧ

Олександр Станіславович Снідевич, кандидат юридичних наук, доцент, доцент Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ЧЕРГОВІСТЬ У ВИЗНАЧЕННІ МАЙНА БОРЖНИКА ПРИ ЗВЕРНЕННІ СТЯГНЕННЯ НА НЬОГО: ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ

Однією з проблем виконавчого провадження та виконавчої процесуальної форми є правильне визначення черговості майна боржника з метою звернення стягнення на нього (його реалізації). Правове регулювання цього питання у законодавстві про виконавче провадження виглядає недосконалим. Саме ж правове регулювання не обмежується одним лише Законом України «Про виконавче провадження», а здійснюється й низкою інших нормативно-правових актів. Врегулювання питання на рівні декількох нормативних актів породжує проблему колізій правових норм, яка повинна бути усунута.

У науці виконавчого процесу питання черговості майна боржника при зверненні стягнення на нього досліджували С.В. Глушенко, Д.В. Журавльов, І.І. Зеленкова, С.Ю. Лобанцев, Л.С. Малирчук, Є.І. Мезенцев, Д.П. Фіолевський, С.Я. Фурса, Є.І. Фурса, С.В. Щербак, С.В. Шкляр та інші, проте зазначена проблема так і не була вирішена. Зокрема, потребують додаткового вивчення питання щодо чіткішого окреслення черговості майна, на яке звертається стягнення, більш детальне врегулювання процедури визначення такої черговості.

Метою статті є окреслення проблем правового регулювання питання визначення черговості майна боржника з метою звернення стягнення на нього, внесення пропозицій з удосконалення законодавства про виконавче провадження.

Задля спроби належного вирішення питання визначення черговості майна боржника з метою звернення стягнення на нього окреслимо насамперед ті положення Закону України «Про виконавче провадження», які його врегульовують.

Черговість, що визначена Законом України «Про виконавче провадження», є орієнтовно такою:

1) першу чергу становлять кошти боржника у національній та іноземній валюті, інші цінності. Стягнення за виконавчими документами звертається насамперед на кошти боржника у національній та іноземній валюті, інші цінності, у тому числі на кошти на рахунках боржника у банках та інших фінансових установах (ч. 2 ст. 48 Закону України «Про виконавче провадження»); 2) другу чергу становить рухоме майно боржника. У разі відсутності у боржника коштів та інших цінностей, достатніх для задоволення вимог стягувача, стягнення невідкладно звертається також на належне боржнику інше майно, крім майна, на яке згідно із законом не може бути накладено стягнення (ч. 5 ст. 48 Закону); 3) третю чергу становить нерухоме майно боржника. Звернення стягнення на об'єкти нерухомого майна здійснюється у разі відсутності в боржника достатніх коштів чи рухомого майна. При цьому в першу чергу звертається стягнення на окрему від будинку земельну ділянку, інше приміщення, що належать боржнику. В останню чергу звертається стягнення на житловий будинок чи квартиру, в якому фактично проживає боржник (ч. 5 ст. 48, ч. 1 ст. 50 Закону України «Про виконавче провадження»); 4) четверту чергу становлять заробітна плата, пенсія, стипендія та інші доходи боржника як його майнові активи. Стягнення на заробітну плату, пенсію, стипендію та інші доходи боржника звертається у разі відсутності в боржника коштів на рахунках у банках чи інших фінансових установах, відсутності чи недостатності майна боржника для покриття в повному обсязі належних до стягнення сум, а також у разі виконання рішень про стягнення періодичних платежів (ч. 1 ст. 68 Закону «Про виконавче провадження»).

Крім того, намагаючись надати більшого імунітету окремим видам майна боржника, законодавство у інших нормативних актах, аніж Закон України «Про виконавче провадження», також врегульовує питання, які стосуються черговості у зверненні стягнення на майно боржника. Зазвичай, такі норми вказують, що звернення стягнення на певний вид майна здійснюється лише у разі відсутності у боржника іншого майна, на яке можна звернути стягнення. Такими, наприклад, є положення ч. 5 ст. 10 Закону України «Про колективне сільськогосподарське підприємство» (звернення стягнення на земельну ділянку за претензіями кредиторів може бути здійснено за рішенням суду *лише у разі відсутності у боржника іншого майна*, на яке може бути звернуто стягнення), ч. 5 ст. 166 ЦК (звернення стягнення на пай члена виробничого кооперативу за його власними зобов'язаннями допускається *лише у разі недостатності у нього іншого майна* у порядку, встановленому статутом кооперативу і законом), ч. 1 ст. 57 Закону України «Про господарські товариства» (звернення стягнення на частину майна товариства з обмеженою відповідальністю, пропорційну частці учасника товариства у статутному капіталі, за його особистими боргами допускається *лише в разі недостатності у нього іншого майна* для задоволення вимог кредиторів), ч. 1 ст. 131 ЦК (звернення стягнення на частку учас-

ника у складеному капіталі повного товариства за його власними зобов'язаннями допускається тільки у разі недостатності іншого майна для задоволення вимог кредиторів). Якою має бути черговість, якщо у боржника одночасно існуватиме декілька видів із зазначеного майна, законодавством не визначено, як і не визначено того, в якій черговості реалізувати зазначене майно боржника та належні боржнику об'єкти нерухомого майна, звернення стягнення на які здійснюється лише у разі відсутності в боржника достатніх коштів чи рухомого майна. Існує спірність і з черговістю стягнення зазначених видів майна та заробітної плати, пенсії, стипендії та інших доходів боржника, звернення стягнення на які також здійснюється лише за відсутності чи недостатності іншого майна боржника для покриття в повному обсязі належних до стягнення сум. Таким чином, очевидними є окремі колізії між нормами Закону України «Про виконавче провадження» та нормами зазначених вище законодавчих актів, як і колізії норм зазначених законодавчих актів між собою.

Крім власне норм, які окреслюють черговість (послідовність) звернення стягнення на окремі види майна боржника, Закон України «Про виконавче провадження» містить і окремі правила процедури визначення цієї черговості. Основними з них можна вважати такі положення зазначеного Закону: 1) звернення стягнення на майно боржника не зупиняє звернення стягнення на кошти боржника; 2) боржник має право запропонувати види майна чи предмети, які необхідно реалізувати в першу чергу; 3) черговість стягнення на кошти та інше майно боржника остаточно визначається виконавцем (ч. 5 ст. 68 Закону України «Про виконавче провадження»).

Аналіз зазначених положень законодавства дає можливість зробити теоретичний висновок, що в основу передбаченої законодавством черговості у визначенні майна боржника, на яке необхідно звернути стягнення, та процедури її здійснення покладено дві засади виконавчого провадження: засаду оперативності виконавчого провадження та засаду захисту прав боржника у виконавчому провадженні.

Використання засади оперативності у визначенні черговості звернення стягнення на майно боржника спрямоване на формування такої черговості з урахуванням ознаки ліквідності майна, можливості максимально швидко звернення стягнення на нього з метою виконання рішення. Для цього законодавство передбачає звернення стягнення спочатку на грошові кошти, а потім, відповідно, на рухоме майно, на нерухоме, що відповідає критеріям ліквідності майна.

Засада захисту прав та інтересів боржника знаходить свій прояв у гарантуванні й дотриманні певних прав та інтересів боржника, життєвих стандартів, які заслуговують на увагу або ж підлягають врахуванню (права на життя, житло, соціальне забезпечення, права юридичної особи на підприємницьку діяльність тощо). Виходячи з цієї засади, закон передбачає, наприклад, перелік майна, на яке взагалі не допускається звернення стягнення, визначає черговість звернення стягнення на нерухоме майно боржника-фізичної особи (звернення стягнення на житловий будинок чи квартиру, в якому фактично проживає боржник, здійснюється в останню чергу), спеціально визначає черговість реалізації майна боржника-юридичної особи, яка максимально запобігає втручанням заходів примусового виконання у виробничу діяльність (у першу чергу здійснюється реалізація майна, що безпосередньо не використовується у виробництві (предмети інтер'єру офісів, готова продукція та товари тощо), і лише потім – об'єкти нерухомого майна, верстати, обладнання, інші основні засоби, а також сировина і матеріали, призначені для використання у виробництві). Можна погодитися з думкою, що процедура виконавчого провадження спрямована на захист законних прав і інтересів боржників і зорієнтована на такий спосіб задоволення вимог стягувача, що давав би можливість більш тривалий час не порушувати внутрішню інфраструктуру підприємств-боржників¹.

Безумовно, що врахування прав та інтересів боржника у процедурі виконавчого провадження гальмує оперативність здійснення виконавчого процесу. У зв'язку з цим завдання законодавства та науки полягає у віднайденні балансу між цими двома засадами, формування найбільш оптимальної моделі їх співвідношення, яка б, з одного боку, сприяла оперативному вжиттю заходів примусового виконання, а, з іншого, не порушувала б основоположні права та свободи боржника, сприяючи дотриманню соціальних стандартів та завдань.

Проведений аналіз черговості у визначенні майна боржника при зверненні стягнення на нього також показує, що викладення норм стосовно цього питання у Законі України «Про виконавче провадження» є хаотичним, вони розташовані у різних його частинах. Крім того, норми цього Закону та наведених вище Законів з окресленого питання носять більше казуїстичний характер, врегульовуючи окремі випадки черговості. Термінологія, яка при цьому застосовується, є недосконалою. Зазначена черговість встановлюється остаточно лише за наслідками аналізу багатьох норм, що не сприяє формуванню якісної виконавчої практики.

Поліпшення законодавства з окресленого питання, на наш погляд, необхідно здійснювати в двох аспектах:
1. Більш чітко окреслити черговість майна, на яке звертається стягнення, усунути існуючі колізії.

І.І. Зеленкова пропонує закріпити в одній з норм Закону України «Про виконавче провадження» вичерпну чи навіть послідовну черговість майна та майнових прав, на які може бути звернено стягнення, та пропонує власну редакцію зазначеної норми, яка містить вісім таких черг². Загалом погоджуючись із врегулюванням цього питання у окремій нормі, вважаємо, що така пропозиція вимагає також окреслення положень Закону, які б вказували на значення такої черговості. Крім того, така пропозиція вимагає вирішення питання й з нормами інших законодавчих актів, які врегульовують питання черговості. Принагідно підкреслимо, що зазначені нами вище положення ч. 1 ст. 131 ЦК, ч. 5 ст. 166 ЦК, ч. 5 ст. 10 Закону України «Про колективне сільськогосподарське підприємство», ч. 1 ст. 57 Закону України «Про господарські товариства» та аналогічні їм за своїм характером є виключно виконавчими процесуальними нормами, тому повинні міститися не у відповідних актах, а у Законі України «Про виконавче провадження».

С.Я. Фурса вбачає певні елементи черговості також в аспекті того, на які кошти можна звернути стягнення в першу чергу – на кошти в національній чи кошти в іноземній валюті. На її погляд, у першу чергу, слід звертати стягнення на кошти боржника в гривнях, а лише потім – на кошти в іноземній валюті. Аналогічний порядок має застосовуватися до коштів на рахунках та вкладах боржника в установах банків та інших кредитних організаціях. А лише потім стягнення у першій черзі звертається на рахунки в цінних паперах у депозитаріях цінних паперів. Це зумовлено тим, що реалізація цінних паперів ускладнена³. Загалом погоджуючись з думкою щодо можливості виникнення проблеми черговості і в межах вже конкретних видів майна (у тому числі і коштів чи інших цінностей), не можемо не зазначити, що дійсно, за наявності грошових коштів, які покривають обсяг стягнення, доцільності звертати стягнення на цінні папери немає. Кінцевим наслідком звернення такого стягнення знову ж таки будуть отримані грошові кошти, які у боржника за окреслених умов будуть і так наявні. Відтак, така процесуальна діяльність виконавця виглядатиме «сізифовою працею». Однак, на наш погляд, не завжди доцільним є звертати стягнення спочатку на кошти у гривні, а лише потім – на кошти в іноземній валюті. Зазвичай так і є, але у випадку, якщо у виконавчому провадженні обчислення суми боргу здійснюється в іноземній валюті, яка за наслідками виконання й повинна бути перерахована стягувачу, то недоцільним виглядає звернення стягнення на кошти у гривні, здійснення купівлі відповідної валюти за гривню банком за дорученням виконавця відповідно до ст. 49 Закону «Про виконавче провадження» та перерахування отриманих коштів у іноземній валюті стягувачу. Усе це є також даремною працею у випадку, якщо відповідні суми валюти одразу ж виявлені виконавцем і на них можна звернути стягнення.

Таким чином, доцільним є окреслення черговості у зверненні стягнення на майно не лише між окремими видами майна, а й визначення такої черговості вже в межах його певного виду, що частково має місце у ч. 1 ст. 50 Закону України «Про виконавче провадження» при визначенні такої черговості серед об'єктів нерухомого майна.

2. Більш детальне врегулювати процедури визначення черговості майна, на яке звертається стягнення.

Закон України «Про виконавче провадження» передбачає право боржника запропонувати види майна чи предмети, які необхідно реалізувати в першу чергу, натомість не містить положень щодо відповідних прав стягувача. І хоча, на наш погляд, стягувач також може у своїх окремих заявах чи клопотаннях, поданих виконавцю, висловлюватися щодо черговості звернення стягнення на майно боржника, більш доцільним виглядає врегулювання у Законі і його певних прав у відповідних правовідносинах. Зазначене сприяло б дотриманню відповідного балансу прав учасників у цих правовідносинах. На необхідність врахування думки стягувача у таких випадках вказується, зокрема, і у науці.

Так, С.Я. Фурса наводить приклад, коли боржник запропонував для реалізації майно, яке де-юре було зареєстровано (трактори 1983, 1985 рр. випуску), а де-факто воно давно було здано на металобрухт. Державний виконавець не провів належної перевірки наявності цього майна. Відтак, спроба звернути стягнення на зазначене майно боржника призвела до зайвих витрат часу і закінчилася нічим. Хоча в цьому випадку стягувач заперечував, але його аргументи не були взяті до уваги, адже в Законі сказано, що «остаточне рішення з цього питання приймає державний виконавець». На думку С.Я. Фурси, очевидно, що при вирішенні такого питання також необхідно враховувати думку стягувача, а не формально підходити до звернення стягнення на вказане боржником майно. Цей приклад додатково свідчить про недосконалість процедури і можливість «безкарного» зловживання своїми правами боржником⁴. Загалом погоджуючись із С.Я. Фурсою щодо необхідності врахування думки стягувача при визначенні черговості в реалізації майна боржника у зазначеному випадку, не можемо не зазначити, що ця думка окремо, як і окрема думка боржника, не може бути для виконавця обов'язковою. У прикладі, що наводиться, безпосередньою причиною затягнення виконавчого провадження були не так зловживання боржника (хоча і вони мали місце), як помилка виконавця, який, не перевірявши фактичну наявність майна і не провівши його опис, вважав встановленим факт існування майна, на яке можна звернути стягнення.

О.В. Забродіна, аналізуючи існуючі проблеми у сфері виконання судових рішень та рішень інших юрисдикційних органів, зазначає, що до невіршених питань у цій сфері, які потребують удосконалення, належить, зокрема, велика кількість дискреційних повноважень державних виконавців, які дають змогу останнім зловживати своїми процесуальними правами з метою одержання матеріальних благ чи особистої вимоги⁵. *Discretio* у перекладі з латинської мови означає вирішення посадовою особою або державним органом віднесеного до їх компетенції питання на власний розсуд у порядку реалізації дискреційної влади⁶. При реалізації дискреційних повноважень чиновник діє на власний розсуд, він обмежений якимись чинниками, встановленими законодавством, але ці обмеження досить часто надають йому можливість діяти, як йому заманеться у тій чи іншій ситуації⁷.

На наш погляд, визначене ч. 5 ст. 48 Закону «Про виконавче провадження» повноваження виконавця стосовно остаточного визначення ним черговості звернення стягнення на кошти та інше майно боржника виглядає певним чином дискреційним. Виконавець не пов'язаний при вирішенні цього питання ані думкою боржника, ані думкою стягувача, і це при тому, що й законодавство також детально не врегульовує цього питання. Фактично виконавець при вирішенні питання черговості звернення стягнення на майно боржника діє на власний розсуд без будь-яких чітко визначених законодавством критеріїв вирішення цього питання. Таке правове регулювання містить великі корупційні ризики. Зазначена ж проблема, знову ж таки, може бути вирішена шляхом внесення низки змін до Закону України «Про виконавче провадження», однією з яких

може бути й спеціальна норма Закону стосовно переліку черг майна та того майна, яке реалізується в межах цих черг, про що зазначалося нами вище. Однак разом із тим вимагається внесення й інших змін до законодавства.

Так, доцільним виглядає використання засади диспозитивності задля врегулювання питання визначення черговості звернення стягнення на майно боржника. Як і з визначенням вартості майна боржника у виконавчому провадженні, яке здійснюється за взаємною згодою сторонами такого провадження, така згода може бути основою і визначення черговості звернення стягнення на майно боржника. У зв'язку з цим у Законі «Про виконавче провадження» можна було б передбачити, що визначення черговості звернення стягнення на майно боржника здійснюється за взаємною згодою сторін виконавчого провадження. І лише у випадку, якщо сторони впродовж певного встановленого строку, наприклад, десяти днів, не визначать таку черговість, її визначатиме виконавець своєю постановою з урахуванням тих черг, які визначені спеціальною нормою. Сторони ж матимуть право оскаржити визначену постановою черговість до суду. Також необхідно враховувати, що визначена у окремій нормі Закону «Про виконавче провадження» черговість майна не може мати абсолютного значення. Виконавець повинен мати право відступити від визначеної цією нормою Закону черговості у випадку виникнення обставин, що заслуговуватимуть на увагу (наприклад, коли реалізація окремого майна, яке відноситься до попередніх черг, внаслідок існування певних обставин є ускладненою).

¹ *Фіолевський Д.П.* Державна виконавча служба в Україні: навч. посіб. / Д.П. Фіолевський, С.Ю. Лобанцев, Є.І. Мезенцев; ред. Д.П. Фіолевський. – К.: Алерта, 2004. – С. 191.

² *Зеленкова І.І.* Процедура звернення стягнення на майно боржника у виконавчому процесі : дис ... канд. юрид. наук: 12.00.03; НАН України / І.І. Зеленкова; Київський ун-т права. – Івано-Франківськ, 2017. – С. 149–150.

³ *Фурса С.Я.* Закони України «Про державну виконавчу службу», «Про виконавче провадження», «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» : наук.-практ. комент. / С.Я. Фурса, Є.І.Фурса, С.В. Щербак. – К. : КНТ, 2008. – С. 475.

⁴ *Фурса С.* Деякі концептуальні підходи до вирішення проблем звернення стягнення на майно боржника в виконавчому процесі України / С. Фурса // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2013. – Вип. 4. – С. 10–11. – (Серія «Юридичні науки»).

⁵ *Забродіна О.В.* Проблемні питання правозахисної функції виконавчого провадження / О.В. Забродіна // Порівняльно-аналітичне право. – 2015. – № 1. – С. 76.

⁶ *Закурін М.К.* Дискреція – дія на власний розсуд. Поняття та прояв / М.К. Закурін // Вісник господарського судочинства. – 2009. – № 4. – С. 19.

⁷ *Куренда С.В.* Земельно-правові засади запобігання корупції в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06 / С.В. Куренда; Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України. – К., 2016. – С. 112.

Резюме

Снідевич О.С. Черговість у визначенні майна боржника при зверненні стягнення на нього: проблемні аспекти.

У статті досліджено проблематику черговості у визначенні майна боржника при зверненні стягнення на нього. Зроблено висновок, що в основу передбаченої законодавством черговості у визначенні майна боржника та процедури її здійснення покладено дві засади виконавчого провадження: засаду оперативності та засаду захисту прав боржника. За наслідками дослідження внесено пропозиції з удосконалення законодавства про виконавче провадження.

Ключові слова: черговість, майно, боржник, звернення стягнення, виконавче провадження, стягувач.

Резюме

Снідевич А.С. Очередность в определении имущества должника при обращении взыскания на него: проблемные аспекты.

В статье исследована проблематика очередности в определении имущества должника при обращении взыскания на него. Сделан вывод, что в основу предусмотренной законодательством очередности в определении имущества должника и процедуры ее осуществления положены два принципа исполнительного производства: принцип оперативности и принцип защиты прав должника. По результатам исследования внесены предложения по совершенствованию законодательства об исполнительном производстве.

Ключевые слова: очередность, имущество, должник, обращение взыскания, исполнительное производство, взыскатель.

Summary

Snidevych O. The priority in determining the debtor's property in case of the charge on him: problematic aspects.

The article examines the problems of priority in determining the debtor's property in case of the charge on him. It is concluded that the basis of the priority stipulated by law in determining the debtor's property and the procedure for its implementation consists of two principles of enforcement proceedings: the principle of promptness and the principle of protecting the debtor's rights. According to the results of the research, there have been made some suggestions to improve legislation on enforcement proceedings.

Key words: priority, property, debtor, charge, enforcement proceedings, charger.